

УЯВА ЯК МОЖЛИВІСТЬ СМИСЛОТВОРЧОСТІ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА

У статті здійснена спроба розкриття смислотворчої природи уяви, в її феноменологічному осмисленні. Автор зазначає, що позиції Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра у розумінні уяви є схожими, але різними. Для Гуссерля уява, перш за все, визначає можливість смислової варіативності буття, можливість смислотворчості, що задає інтерсуб'єктивність «поля культури», життєвого світу. Гайдеггер особливу увагу приділяє тематизації темпоральної структури уяви; уява забезпечує безперервність і самототожність особистої самосвідомості, «підключає» людину до істинного буття. Для Ж.-П. Сартра уява є можливістю свободи, відриву від наявного буття, «проекування» себе.

Ключові слова: уява, творчість, смисл, інтенціональність, феноменологія.

Парадоксальна природа уяви викликає неослабний філософський інтерес. Актуалізація проблеми уяви у сучасній філософії пов'язана, насамперед, з «некласичним поворотом», який намітився ще на початку ХХ століття. Інтерес до співвідношення раціонального і ірраціонального в бутті і пізнанні, прагнення сучасної філософії осмислити креативність людської свідомості, феномени культурних варіацій та культурних трансформацій, робить поняття уяви одним із найважливіших у філософському дискурсі сучасності. При цьому поняття уяви у сучасній історико-філософській літературі виявляється дуже багатозначним.

Існує велика кількість робіт із історії філософії, присвячених аналізу та інтерпретації концепцій уяви [див., напр. 1, 4, 6-9, 14]. Метою статті є аналіз феноменологічного тлумачення уяви. У зв'язку з наміченою метою, можна виділити наступні завдання:

- виявити особливості і відмінності в тематизації уяви в концепціях Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра;
- розкрити смислотворчу природу уяви, в її феноменологічному осмисленні.

Звертаючись до розгляду уяви, феноменологія визначає її як дещо, породжуюче «смилові поля» культури, те, що дозволяє варіативні переміщення в середині архетипних систем, які динамічно розростаються і перехрещуються. Уява в такій перспективі набуває онтологічної і інтерсуб'єктивної значимості. Тому важливим і особливим предметом дослідження стають структурні і процесуальні характеристики таких складноорганізованих систем як міф, поезія, наукові парадигми.

З позицій феноменології свідомість – це розвернута, відкрита система. Це означає, що, зокрема, несвідоме заперечується в принципі. Не можливо мислити про те, що знаходиться поза полем свідомості. Інакше кажучи, «будь-який можливий смисл, будь-яке мислиме буття – назвемо ми його іманентним чи трансцендентним – потрапляє у сферу трансцендентальної суб'єктивності, в якій конститується смисл та буття. Тому безглуздом є намагання осягнути універсум істинного буття як дещо таке, що знаходиться поза універсумом можливої свідомості» [11, с. 625].

Свідомість – це інтенціональний процес, процес смислороджуючої і конститууючої активності. Така активність темпоральна за своєю суттю. А це значить, що «часовість» розглядається як найважливіша особливість буття, як форма буттєвості, з одного боку. З іншого боку, свідомість обертається на саму себе, на власну темпоральну структуру.

Едмунд Гуссерль звертається до розгляду чистої фантазії (уяви), співвідносячи її з ноетико-номематичною структурою інтенціонального акту. Інтенціональність як спрямованість на предмет, конститує ноетичний зміст свідомості і забезпечує цілісність, єдність різних змістовних елементів. Часовість розуміється філософом як праструктура свідомості, завдяки якій можливе представлення всіх її актів як єдиного конститутивного процесу породження предметності. Побудова предмету обумовлена послідовністю утворюючих його актів переживання. Пізнання предмету здійснюється через рефлексивне розвертання послідовності конститууючих його актів. У свою чергу, рефлексія являє собою сукупність усіх тих актів свідомості, в яких схоплюється і аналізується потік переживань. Різноманітні рефлексії, які, у свою чергу, є переживаннями, можуть ставати субстратами нових рефлексій. При цьому, згідно з думкою Едмунда Гуссерля, конститутивний процес розвертається у горизонті інтерсуб'єктивності, тобто можливий тільки як історична традиція, спільна для усіх суб'єктів, така що здійснюється суб'єктами сумісно. У зв'язку з інтерсуб'єктивністю, філософ вводить поняття пасивного генезису і пасивного синтезу.

Пасивний синтез – це форма прояву дії інших суб'єктів на мене; даність мені предмету, конституційованого іншими. Відповідно, пасивний синтез виражає опосередкований контакт між різними суб'єктами. Пасивний синтез задає універсальність і всезагальність конститууючій діяльності індивідуальної свідомості, вона залучається до вже триваючих безперервностей, до існуючого поля культури. Тому синтетична діяльність індивідуальної свідомості, у тому числі діяльність уяви, будучи спонтанною, тим не менше, дотримується певних установок, вплітається у традиції (облаштовуючись в них, перебудовуючи їх). Інакше кажучи, активні синтетики свідомості отримують свої стартові можливості від синтезів пасивних. Предметність набуває інтенціональної історії, яка реактивується у внутрішньому досвіді індивідуального переживання.

Феноменологічна редукція розкриває свідомість як взаємозалежність суб'єктивності і об'єктивності, породжуючи «єдності смислу». Свідомість осмислює, вона творить предметні смисли. Як стверджує Елізабет Штрюкер, для Едмунда Гуссерля «свідомість має і може мати всередині себе самої усе світове буття тільки як феномен, а саме, через власну, свідомості, даруючу смисл діяльність» [14, р. 67-68]. Інтенціональне припущення є подвійним. Воно визначає «щойність», власне, предметність. І в той же час різним може бути спосіб припущення «щойності», якісні характеристики інтенціонального акту. Уява, як раз і є одним із варіантів осмислення, осмисленням у модусі «як ніби то буття».

Феноменологія будується Едмундом Гуссерлем як дескриптивна ейдетика. Уява виступає необхідною компонентою ейдетичного пізнання, задаючи можливість ейдетичного споглядання. Свідомість в акті інтуїції осягає безпосередню даність сутнісного змісту. Інтуїція характеризується потрібною структурою, включаючи у себе сприйняття, уяву і ейдетичну інтуїцію. Індивідуалізована складова інтенціонального об'єкта вибудовується у синхронній діяльності сприйняття і уяви. Ейдетична інтуїція є осмисленням універсального, загального. Як вірно відзначає В. І. Молчанов, «уявлення і фантазія ніби мають одне одного у собі, але не тотожні; бо уявлення ... відноситься до пам'яті вже сприйнятого об'єкта, фантазія ж, хоча і сприймає деяку первинну даність, це "сприйняття" вільне від будь-якого фіксованого об'єкта. Інакше кажучи, у фантазії ми маємо не якийсь презентований предмет, а предмет, котрий "сам себе презентує", сам себе розвертає» [7, с. 80].

Висловлюючись інакше, явленість предмету не вичерпується його конкретною, безпосередньою даністю як такою, але й припускає наявність деякої цілісності, в межах якої предмет може бути даним. Ця цілісність як поле можливостей настільки ж аподиктична, наскільки аподиктична даність предмету у сприйнятті. Певний горизонт можливого сутнісно приналежний індивідуальності предмету, тобто в ме-

жах цього горизонту предмет залишається сам собою. Едмунд Гуссерль пише: «Будь-яке переживання має особливий *горизонт*, який змінюється у процесі змінювання зв'язків свідомості та змінювання діючих фаз цього переживання, інтенціональний горизонт посилянь до потенційностей свідомості, що належить самому цьому переживанню. ...Горизонти – це напередвизначенні потенційності. Ми говоримо також, що будь-який горизонт можна запитати про те, що у ньому міститься, витлумачити його, *розкрити* відповідні потенційності життя свідомості. Саме так ми розкриваємо в актуальному *cogito* завжди лише деякою мірою позначений і імпліцитно припустимий предметний смисл. Цей смисл, *cogitatum qua cogitatum*, ніколи не постає як дещо дане у готовому вигляді; він прояснюється тільки через це витлумачення горизонту і постійно знов пробуджуваних горизонтів» [3, с. 62-64]. Мова йде про ноематичний смисл.

Даність речі виступає як самоданість смислу. Як вірно відмічає В. Є. Семенов: «Будь-яке інтенціональне переживання завдяки своїм ноезисам є саме ноетичне переживання. Що означає: його сутність у тому, щоб ховати у собі дещо, подібне «смислу», і потім, на основі наділення смислом, здійснювати інші звершення, котрі саме завдячуючи такому наділенню смислом стають «осмисленими». ...Різноманітним даним «реального» (*reellen*) ноетичного змісту завжди відповідає різноманіття даних корелятивного «*ноематичного змісту*». Ці дані, добуті у дійсно чистій інтуїції, носять імення *ноеми*» [11, с. 642-643].

У модусі «як ніби то» смисл може предстати фантазійно, виходячи із меж індивідуального сприйняття в область чистої можливості. В ейдетичному пізнанні уява нейтралізує буттєву значимість даного предметного змісту. Дійсна предметність набуває статусу можливої. Едмунд Гуссерль у зв'язку з цим говорить про метод «імагінативних варіацій», який є такою інтенціональністю, за якої відтворюється уся повнота можливостей феномену, тобто предмет з'являється у модусі «як ніби то». Таким чином відкривається можливість виходу на рівень сутнісних законів, які мають необхідний, апріорний характер. Саме перетворення дійсного у можливе є умовою ейдетичного споглядання, що реалізується у сфері чистої фантазії, сфері абсолютно чистих можливостей. І тому Едмунд Гуссерль стверджує: «Фікція – джерело, із якого [феноменологія] черпає пізнання "вічних істин"» [2, с. 149].

Чиста фантазія виступає як нейтралізація буттєвої значимості, «акт фантазії у теоретико-пізнавальному смислі являє собою чітку паралель чистій рефлексії у модусі очевидності. Трансцендентально-феноменологічна рефлексія переживання адекватної очевидності ніби доповнена "фантазійною" рефлексією "можливостей" самого цього переживання. У певному відношенні остання може бути зрозуміла (у структурі самої рефлексивності) як чиста "фантазія фантазії"» [8, с. 37].

Особливий статус уяви у конституюванні і пізнанні ейдетичного виявляється по відношенню до життєвого світу. Життєвий світ, за Едмундом Гуссерлем, «є трансцендентальне перевідкриття природнього світу природи у життєвому світі культури» [11, с. 652]. По відношенню до життєвого світу метод імагінативних варіацій доповнюється пред'явленням очевидної даності, альтернативної (несумісної) досліджуваній, – наприклад, міфу. Таким чином, пізнання життєвого світу пов'язане із діяльністю уяви. Через участь у здійсненні пасивних синтезів уява пов'язується з конституюванням життєвого світу та з інтерсуб'єктивною комунікацією.

У «Критиці чистого розуму» Іммануїл Кант стверджував, що «існують два основних стовбури людського пізнання, які виростають, можливо, із одного спільного, але не відомого нам кореня, а саме *чуттєвість* і *розсудок*: через чуттєвість предмети нам *даються*, розсудком же вони *мисляться*» [5, с. 123-124]. Мартін Гайдеггер дає власну онтологічну інтерпретацію основоположень І. Канта, звертаючи увагу на те, що трансцендентальна здатність уяви, яка є у Канта умовою можливості досвіду, виявляється таким «спільним коренем». Вірним видається твердження: «В онтології буття і культури Гайдеггера цікавила сфера граничних смислів, визначаючих деякий цілісний спосіб відношення людини до самої себе й усього існуючого» [12, с. 921].

З точки зору Мартіна Гайдеггера, чистий синтез уяви являє собою первинну синтетичну діяльність свідомості. Із цієї діяльності, як її модифікації, виростають і чистий розсудок і чиста чуттєвість. Саме завдяки внутрішній єдності мислення і чуттєвості (єдності, яка для І. Канта залишається лише наміченою, але не досягнутою, тому що і чуттєвість, і уява, що входить до неї, розглядаються ним як здатності нижчого рівня по відношенню до розсудку та розуму), як вважає Мартін Гайдеггер, стає можливим прорив до сутності, зустріч із нею – трансценденція. Уява не прив'язана до існуючого і, саме тому, є продуктивно-утворюючою здатністю, здатністю «розкривати, виявляти те ... дане у чистому чуттєвому спогляданні, що до цього було у ньому приховане» [4, с. 140]. Чиста здатність уяви здійснює, таким чином, онтологічне споглядання. Емпірична здатність уяви – онтичне споглядання (споглядання наявно існуючого).

Мартін Гайдеггер пише: «Те, що споглядається у чистому спогляданні, як такому, є *ens imaginarium*. Отже, чисте споглядання в основі своєї сутності є чиста імагінація. *Ens imaginarium* належить до можли-

вих форм "ніщо", тобто того, що не є існуючим у сенсі наявного» [13, с. 73-74]. Для нього здійснюваний уявою синтез – це вже не джерело пізнання (тому що, згідно до Гайдеггера, навіть чисте пізнання обмежене), а основа трансценденції, яка не піддається подальшій редукції. У свою чергу, для аналізу чуттєвості і розсудку методологічно необхідно редукувати їх до сили уяви.

Аналіз уяви, з точки зору Мартіна Гайдеггера, можливий лише як темпоральний опис. Модифікації сили уяви (синтези аппрегензії, репродукції, рекогніції) інтерпретуються ним як відповідні модуси часу. Інакше кажучи, чистий синтез постає як синтез темпоральний, а трансцендентальна сила уяви – як первинний час, як «самовплив» і «само-себе-започаткування».

Мартін Гайдеггер стверджує, що «первинний час робить можливою трансцендентальну здатність уяви», конститує її як єдність трьох синтезів [13, с. 114]. У свою чергу, «час, у тому горизонті, всередині якого ми "рачуємося із часом", розуміється як чиста послідовність "тепер"», виникнути котрій і дозволяє трансцендентальна здатність уяви [13, с. 101]. Саме час як чиста самоафектація є основою безперервності і тотожності самосвідомості. Права, на наш погляд, Ю. М. Романенко, коли пише: «Згідно до онтологічного тлумачення М. Гайдеггером кантівського вчення про продуктивну здатність уяви ("схематизм чистих розсудкових понять"), уява є "стовбуром" людської свідомості, котрій роздвоюється на дві "гілки" – чуттєвість і мислення. Щоб людина стала саме людиною, для початку необхідно, щоб у ній запустився механізм продуктивної уяви» [9, с. 79]. Уява, таким чином, задає спосіб існування людини, роблячи можливою трансценденцію.

Цікаве феноменологічне трактування уяви дає Жан-Поль Сартр. У його концептуальному осмисленні свідомість постає як абсолютна спонтанність, вона визначає себе до існування, існує тільки завдяки собі. У свою чергу, речі – це те, що ставить межу спонтанності свідомості, вони автономні та інертні. Свідомість постає як синтетична форма, часовий синтез теперішньої, попередніх і наступних її форм. На відміну від Едмунда Гуссерля, Жан-Поль Сартр «розводить» поняття сприйняття і уяви, відзначаючи, що вони не можуть діяти одночасно по відношенню до одного і того ж об'єкта.

Образна (уявляюча) свідомість – це особливий стан свідомості. Образ є інтенціональним актом особливого роду. Різними є інтенціональні об'єкти сприйняття та образу. Специфіка уяви полягає у тому, що її об'єкт дається «безпосередньо по відношенню до того, чим він є, у той час як перцептивне знання формується поступово» [6, с. 72]. Інакше кажучи, зміст об'єкта образу вибудовується одночасно з формою, він безпосередньо очевидний і немає необхідності його пізнавати.

Жан-Поль Сартр виступає з критикою ілюзії іманентності, розуміння свідомості як своєрідного ландшафту, який містить просторово упорядковані подоби речей – образи. Він стверджує, що і у випадку сприйняття, і у випадку уяви свідомість має справу з одним і тим самим об'єктом, але відноситься до нього по-різному. Образ визначається Ж.-П. Сартром як «певний спосіб, яким об'єкт постає перед свідомістю, або, якщо завгодно, певний спосіб, яким свідомість уявляє собі об'єкт» [10, с. 57]. Що саме ми бачимо в образах? З позицій «чистої» психології Ж.-П. Сартра, образи – це перетворені у видимі форми працюючі структури мислення. Важливою також є характеристика образу як інтенціонального акту свідомості особливого роду, покладаючого свій об'єкт як небуття. Можливе четвероєке покладання у цьому випадку: 1) об'єкт образу покладається як неіснуючий; 2) об'єкт образу покладається як відсутній; 3) об'єкт образу покладається як існуючий в іншому місці; 4) об'єкт образу не покладається як існуючий [10, с. 65].

Уява, згідно Ж.-П. Сартру, постає «умовою» людської свободи. Образ є ніщо буття. З одного боку, він «не дотягує» до сприйняття, він бідніший за реальність. Образ «відвертає» від реальності, адже «для того, щоб свідомість мала змогу уявляти, існує подвійна умова: вона повинна убачати світ у його синтетичній тотальності і у той же час убачати уявлюваний об'єкт як такий, що знаходиться поза межами досяжності з боку цієї синтетичної сукупності, тобто покласти світ як небуття відносно до образу» [10, с. 302]. Але саме це дозволяє свідомості бути вільною, «поява уявного перед свідомістю дозволяє схопити перетворення світу у небуття у якості її суттєвої умови і первинної структури», завдяки чому можливо вийти поза межі існуючого і реалізувати свободу [10, с. 308].

Підсумовуючи, можна зробити наступні *висновки*.

Позиції трьох розглянутих представників феноменологічної парадигми у розумінні уяви є схожими, але різними. Для Е. Гуссерля уява, перш за все, визначає можливість смислової варіативності буття, можливість смислотворчості, що задає інтерсуб'єктивність «поля культури», життєвого світу. М. Гайдеггер особливу увагу приділяє тематизації темпоральної структури уяви; уява, на його думку, забезпечує безперервність і самототожність особистої самосвідомості, «підключає» людину до істинного буття. Для Ж.-П. Сартра уява є можливістю свободи, відриву від наявного буття, «проекування» себе. У цілому, феноменологічний підхід розглядає уяву в онтологічній перспективі, намагаючись осмислити парадоксальність межі між уявним та реальним.

Література:

1. Гайденко П. П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века / П. П. Гайденко. – М.: Республика, 1997. – 495 с. – (Философия на пороге нового тысячелетия).
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1. Общее введение в чистую феноменологию / Эдмунд Гуссерль; [пер. с нем.]. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 336 с.
3. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Эдмунд Гуссерль; [пер. с нем.] // Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философия. Философия как строгая наука. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 752 с.
4. Дорофеев Д. Ю. Трансцендентальная способность воображения и радикальная конечность: Кант, Хайдеггер, Кассирер / Д. Ю. Дорофеев, С. А. Чернов // Вестник гуманитарного факультета СПбГУТ им. проф. М. А. Бонч-Бруевича. – № 1. – 2004. – С. 120-169.
5. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант; [пер. с нем.] // Кант И. Собрание сочинений в шести томах; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. Т. 3. – М.: Мысль, 1964. – 799 с. – (Философ. наследие. Акад. наук СССР. Ин-т философии).
6. Конева А. В. Воображение как способность возможного / А. В. Конева // Рациональность и вымысел: [тезисы научной конференции, СПб. 12-14 нояб. 2003 г.]. – СПб., 2003. – 228 с. – С. 69-74.
7. Молчанов В. И. Время и сознание. Критика феноменологической философии / В. И. Молчанов. – М.: Высшая школа, 1988. – 144 с.
8. Орлова Ю. О. Феноменологическая трактовка воображения / Ю. О. Орлова // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Сер. 6. – Вып. 4 (№30). – С. 32-38.
9. Романенко Ю. М. Миф как наука о формах правильного воображения / Ю. М. Романенко // Мифология и повседневность. – СПб.: Изд-во РХГИ, 1998. – С. 78-83.
10. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / Жан-Поль Сартр; [пер. с фр.]. – СПб.: Наука, 2001. – 319 с. – (Сер. «Французская библиотека»).
11. Семенов В. Е. Доминирующие парадигмы трансцендентализма в западноевропейской философии / В. Е. Семенов. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 687 с. – (Humanitas).
12. Философский словарь. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
13. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики / М. Хайдеггер; [пер. с нем. и примеч. Никифорова О. В.]. – М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – 176 с.
14. Ströker, Elisabeth. Husserl's transcendental Phenomenology / Ströker, Elisabeth; [transl. by Lee Hardy]. – Stanford: Stanford Univ. Press, 1993. – XXX, 237 p.

Чекер Н. В. Воображение как возможность смыслотворчества: феноменологическая перспектива. В статье предпринята попытка раскрытия смыслотворческой природы воображения, в феноменологическом её осмыслении. Автор отмечает, что позиции Э. Гуссерля, М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра в понимании воображения сходны, но различны. Для Гуссерля, воображение, прежде всего, определяет возможность смысловой вариативности бытия, возможность смыслотворчества, задающую интерсубъективность «поля культуры», жизненного мира. Хайдеггер особое внимание уделяет тематизации темпоральной структуры воображения; воображение обеспечивает непрерывность и самоидентичность личностного самосознания, «подключает» человека к истинному бытию. Для Сартра воображение есть возможность свободы, отрыва от наличного бытия, «проектирования» себя.

Ключевые слова: воображение, творчество, смысл, интенциональность, феноменология.

Cheker N. V. Imagination as possibility of sense-producing: phenomenological prospect. In the article the analysis of phenomenological interpretation of imagination is given. The author analyses conceptions of E. Husserl, M. Heidegger and J.-P. Sartre. An attempt of disclosing of sense-producing nature of imagination, in its phenomenological consideration is undertaken. The author notes that positions of the three representatives of phenomenological paradigm in understanding of imagination are similar, but differ in some features.

For E. Husserl, imagination, first of all, makes possible the variability of comprehension of reality, gives opportunities for sense-producing; it sets inter-subjectivity of the "fields of culture", of the living world. The phenomenological reduction defines consciousness as interdependence of subjectivity and objectivity, generating "unities of sense". Consciousness comprehends, it creates subject senses. Imagination is one of the variants of comprehension, the comprehension in the "as if" mode.

M. Heidegger gives special attention to the description of the temporal structure of imagination; imagination provides a continuity and self-identity of personal consciousness, it "connects" person to the true reality. From the M. Heidegger's point of view, pure synthesis of imagination represents primary synthetic activity of consciousness. From this activity, as its modifications, the pure mind and pure sensuality grow.

From the positions of J.-P. Sartre's "pure" psychology, images are the working structures of thinking transformed into visible forms. The characteristic of an image as of a special sort of intentional act of consciousness, considering its object as nonexistence is also important. For J.-P. Sartre imagination is possibility of freedom, of self-projecting.

Розділ третій. Світоглядні й теоретико-пізнавальні аспекти комунікації, медіа та інформації

As a whole, the phenomenological approach considers imagination from ontological prospect, trying to comprehend the paradoxical correlation between imaginary and real.

Keywords: imagination, creativity, sense, intentionality, phenomenology.